

УДК [37.015.31:17.0221]:316.42

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ*TRANSFORMATION OF PERSONAL VALUES AMONG THE YOUNGER GENERATION AT DIFFERENT STAGES OF SOCIAL DEVELOPMENT***В. А. Ляпунова**

Актуальність теми дослідження. Інтерес до ціннісних основ окремої особистості і суспільства в цілому завжди зростає на межі епох, в кризові, переломні моменти історії людства, необхідність осмислення яких закономірно вимагала звернення до проблеми моральних цінностей. Кардинальні зміни, що відбулися за останнє десятиліття в українському суспільстві потребують переоцінки значущості багатьох фундаментальних цінностей.

Постановка проблеми. Дана робота присвячена дослідженню генези проблеми вибору суспільного вектору ствердження найдосконаліших світових соціокультурних стандартів і виховання загальнолюдських цінностей, а також вивченню ролі навчання та виховання у формуванні системи ціннісних орієнтацій особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми цінностей носить широкий міждисциплінарний та міжнародний масштаб, про що свідчать праці І. Канта, Ф. Ніцше, А. Маслоу, Е. Фромма, Г. Олпорта та ін. У вітчизняній науці проблема формування у особистості базових (загальнолюдських) цінностей піднімалась у роботах К. Альбуханової-Славської, Б. Ананьева, В. Андрущенка, І. Беха, Н. Бондар, Б. Братусь, В. Кременя, О. Леонтьєва, Е. Помит-

Urgency of the research. Interest to the values of the individual personality and society as a whole has always been growing through the turn of the epochs, crisis, critical moments in the history of mankind, including the need to understand the problem of moral values. The dramatic changes that have been taking place for the last decade in Ukrainian society require a reassessment of the significance for many fundamental values.

Target setting. This research is devoted to the study of the genesis problem connected with the social vector selection for the most advanced world socio-cultural standards and the development of universal values, as well as studying the role of education and accomplishment in the formation of the valuable system orientations for the individual.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of value problems has broad interdisciplinary and international dimensions, as evidenced by the works of I. Kant, F. Nietzsche, A. Maslow, E. Fromm, G. Allport and others. In national science, the problem of the formation of basic (universal) human values was raised in the works of K. Albukhanova-Slavskaya, B. Ananieva, V. Andrushchenko, I. Bekha, N. Bondar, B. Bratus, V. Kremen, A. Leontiev, E. Pomitkin, V. Strumanskyi, S. Rubinstein, A. Rukchi, D. Uznadze, G. Shev-

кіна, В. Струманського, С. Рубінштейна, А. Ручки, Д. Узнадзе, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін.

Постановка завдання. Завдання даної статті: простежити генезу та розвиток проблеми «особистісних цінностей» у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі та показати трансформацію ідей формування особистісних цінностей у підростаючого покоління на різних етапах суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу дослідження представлено характеристикою історичних періодів трансформації розуміння суспільством та його видатними представниками, а також науковцями цінностей людського буття; висвітлено аспекти тлумачення категорії «цінності» та «ціннісні орієнтації» у науковому доробку вчених; здійснено аналіз змісту ціннісних орієнтацій (базових або ключових) у різні епохи; визначено початок аксіологічного етапу наукового знання; розглядаються окремі соціальні та психологічні аспекти проблеми цінностей.

Висновки. У періоди трансформації суспільства важливою проблемою для будь-якої системи освіти є розуміння виховання як процесу, спрямованого на формування особистості відповідно до діючих у суспільстві нормативних моделей. Зміст виховання становлять цінності. Цінності ж визначають мету і завдання виховання. Зміна цінностей призводить до зміни цілей виховання. Сучасна освіта має ціннісний характер. Її ціннісну основу складають норми, вироблені європейською спільнотою впродовж її історичної еволюції. Фундаментальними цінностями сучасних демократичних спільнот є людиноцентризм, толерантність, миролюбство, екологічна безпека,

chenko, T. Yatsenko and others.

The research objective. The purpose of this scientific article is to study the genesis and development of the problem of "personal values" in national and foreign scientific literature and to show the transformation of the ideas due to the formation of personal values for the younger generation at different stages of social development.

The statement of basic materials. The presentation of the main research material is represented by the characteristics of historical periods according to the understanding transformation by the society and its prominent representatives, as well as the values of human existence by the scientists; the aspects of the interpretation of the category "values" and "value orientations" are conducted in the scientific work; an analysis of the contents of value orientations (basic or key) in different ages; the beginning of the axiological stage of scientific knowledge is determined; separate social and psychological aspects of value problems are considered.

Conclusions. During the periods of society's transformation, the understanding of education as a process (aimed at the formation of a person in accordance with the society's normative models) is an important problem for any system of education. Personal development is dictated by the values. Values determine the purpose and objectives of education. Changes in values lead to the transformation of the purposes in education. Modern education has its own value-based character. Its value background consists of the standards developed by the European community during its historical evolution. Human centeredness, tolerance, peace, ecological safety, respect for human rights, solidarity are the main fundamental values of modern

дотримання прав людини, солідарність. Виховання та формування значених цінностей може здійснюватись під впливом різних соціальних інститутів: сім'ї, освітніх закладів, інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистісні цінності.

democratic communities. Education and formation of values can be carried out under the influence of various social institutions: families, educational institutions, institutes of civil society.

Key words: values, value orientations, personal values.

Актуальність теми. Інтерес до ціннісних основ окремої особистості і суспільства в цілому завжди зростає на межі епох, в кризові, переломні моменти історії людства, необхідність осмислення яких закономірно вимагала звернення до проблеми моральних цінностей. Кардинальні зміни, що відбулися за останнє десятиліття в українському суспільстві потребують переоцінки значущості багатьох фундаментальних цінностей.

Соціальні зміни, що зумовили необхідність прийняття кожним членом суспільства відповідальності за свою долю, призводять до поступового утвердження в суспільній свідомості нової системи ціннісних орієнтацій. Молоді люди, що входять у життя, вже не пов'язані з колишніми цінностями, однак ще не в повній мірі сприйняли і цінності вільного демократичного суспільства.

Цілісна система гуманістичних моральних цінностей є основною характерною рисою об'єднаної Європи, пріоритетним напрямком політики якої є питання розвитку єдиного освітнього простору. Саме тому сучасне українське суспільство в цілому та освітня галузь, зокрема, потребують визначення чіткої системи ціннісних орієнтацій.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дана робота присвячена дослідженню генези проблеми вибору суспільного вектору ствердження найдосконаліших світових соціокультурних стандартів і виховання загальнолюдських та особистісних цінностей, а також вивченню ролі навчання та виховання у формуванні системи ціннісних орієнтацій особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми цінностей носить широкий міждисциплінарний та міжнародний масштаб, про що свідчать праці І. Канта, Ф. Ніцше, А. Маслоу, Е. Фромма, Г. Оллпорта та ін. У вітчизняній науці проблема формування у особистості базових (загальнолюдських) цінностей

піднімалась у работах К. Альбуханової-Славської, Б. Ананьєва, В. Андрущенко, І.Беха, Н. Бондар, Б. Братуся, В. Кременя, О. Леонтєва, Е. Помиткіна, В. Струманського, С. Рубінштейна, А. Ручки, Д. Узнадзе, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін..

Постановка завдання . Завдання даної статті: простежити генезу та розвиток проблеми «особистісних цінностей» у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі та показати трансформацію ідей формування особистісних цінностей у підростаючого покоління на різних етапах суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

XX століття підняло проблему осмислення та формування цінностей людського буття на перший план наукового пізнання, ознаменувавши тим самим сучасний, аксіологічний, етап розвитку науки.

Представниками європейських країн, у ході історичного розвитку було вибудовано спільну платформу цінностей, актуальну для всіх країн і народів європейського континенту і всього світу. У «Педагогічній Конституції Європи» з пошаною згадуються славетні педагоги, мислителі і подвижники освітньої справи, які мали великий вплив на сучасний стан ціннісної та методологічної платформи підготовки підростаючого покоління для об'єднаної Європи XXI ст., а саме: Анрі Валлон, Хуан Луїс Вівес, Лев Виготський, Йоган Фрідріх Гербарт, Дімітріс Глінос, Миколай Фредерік Северин Грундтвіг, Вільгельм фон Гумбольдт, Жан - Овідій Декролі, Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег, Марк-Антуан Жюльєн де Парі, Петро Каптерєв, Еллен Кей, Георг Кершенштейнер, Ян Амос Коменський, Януш Корчак, Роже Кузіне, Джон Локк, Антон Макаренко, Марія Монтессорі, Олександр Сазерленд Нілл, Йоганн Генріх Песталоцці, Жан Піаже, Жан-Жак Руссо, Антоніо Сержіо де Соуза, Богдан Суходольскі, Василь Сухомлинський, Хільда Таба, Агостон Трефорт, Костянтин Ушинський, Фрідріх Фребель, Селестен Френе, Торстен Хусен, Рудольф Штайнер та ін..

Категорія «цінності» була сформульована ще Сократом. Визначення поняття «цінність» уперше було дано в 60-х рр. 19 ст. німецькими філософами Р. Лотце і Г. Когеном [17]. У сучасному розумінні, займаючи центральне місце у всіх науках про суспільство, воно вмістило в собі багату семантику смислів і конотацій. Проте зміст

поняття «цінність» часто не вміщується в рамки цих визначень. Цінності вказують на значущість ідей, почуттів, явищ дійсності та ін. для індивіда. Вони служать своєрідним орієнтиром руху соціуму, сприяючи його перетворенню.

Цінності і ціннісні орієнтації людини завжди були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології, психології та педагогіки на всіх етапах їх становлення і розвитку як окремих галузей знання. Для кожного з цих етапів основними такими цінностями і ідеалами є благо, щастя і духовна свобода.

Ціннісні орієнтації – це сукупність найбільш стійких уявлень особистості (філософських, релігійних, політичних, моральних, естетичних), в яких знання і віра перетворюються в переконання, що визначають життєву позицію особистості і регулюють її відносини з навколишнім світом.

Ціннісні орієнтації – це духовно-особистісна система цінностей, що вказує на приналежність індивіда до суспільства, до соціальної групи, культури і позначає смисложиттєву, світоглядну позицію індивіда, в якій виражаються сутнісні основи життя людини у вигляді системи базових цілей і цінностей, що регулюють діяльність і поведінку індивіда.

Термін «ціннісні орієнтації» розглядається як процес і результат.

Як процес вони означають ціннісний пошук потрібного напрямку дії: вибір цінностей-зразків, мети, засобів її досягнення, оцінки дій, вчинків.

Як результат «ціннісні орієнтації» представляють своєрідну відповідь людини в її пошуку сенсу життя.

Зміст ціннісних орієнтацій (базових або ключових) в різні епохи, у різних соціальних спільнотей і особи відрізняються іноді аж до протилежності.

Так Сократ першим з філософів античності намагався знайти відповідь на питання, що таке благо, чеснота і краса самі по собі, незалежно від вчинків або речей, які позначаються цими поняттями. На його думку, знання, що досягається за допомогою визначення цих основних життєвих цінностей, лежить в основі моральної поведінки. Введення Сократом принципу доцільності, загального для блага і краси, зводить їх з оціночних понять («хороше», «прекрасне») в ранг ідеальних цінностей [17].

Аристотель, розглядаючи в «Великій етиці» окремі види благ,

вперше вводить термін «ціннісне». Він виділяє ціннісні («божественні», такі як душа, розум) і схвалювані (такі, що викликають похвалу) блага, а також блага-можливості (влада, багатство, сила, краса), які можуть використовуватися як для добра, так і для зла. На відміну від Сократа, у Аристотеля, за його власними словами, «благо може бути метою і може нею не бути» [3, с. 300 - 307]. На думку Аристотеля, благо може перебувати в душі (певні чесноти), тілі (здоров'я, краса) або поза тим чи іншим (багатство, влада, пошана). Вищим благом у Аристотеля є чесноти, тобто етичні цінності. Чесноти, в свою чергу, поділяються Аристотелем на розумові (такі як мудрість, кмітливість, розсудливість) і моральні (щедрість, розсудливість), відповідно до його протиставлення розумної і пристрасної частин душі [там само], за словами Аристотеля, перші можуть бути сформовані за допомогою навчання, другі – за допомогою виховання відповідних звичок.

Філософи європейської античності вперше використовують поняття «цінність» («АКСІА» – гідність). Цінності в розумінні філософів того періоду, носять інструментальний характер, будучи засобами, що дозволяють досягти блага, яке є кінцевою, ідеальною метою.

Східна, і перш за все конфуціанська, філософія особливу увагу приділяла питанням співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел походження моральних цінностей і норм. Аналіз співвідношення і взаємодії зовнішніх соціалізуючих норм поведінки і внутрішніх спонукань і морально-психологічних установок людини, знаходиться в центрі вчення Конфуція. Конфуціанська філософія передбачила розуміння діалектичного характеру процесів становлення особистості і формування її ціннісних орієнтацій, що досліджуються сучасною психологією і педагогікою.

На зміну описаній філософській традиції, що мала вплив на релігійний світогляд середньовіччя з його уявленням про ідеальний характер цінностей, в новий час приходить період формування наукових основ знання, що ставить під сумнів саму можливість використання ціннісних категорій.

Так, Б. Спіноза критично ставиться до ціннісних понять, що є, за його словами, лише «забобонами», які тільки заважають досягненню людьми свого щастя. Він вважає очевидним, що «розумна людина вибере собі за мету свою користь» [14, с. 90].

Спроба надати наукове значення етичним цінностям особистості була здійснена І. Кантом, для вчення якого характерне уявлення про «автономність» моральних цінностей від будь-якого вищого джерела. На відміну від більшості своїх попередників, які визнають релігійне походження цінностей, І. Кант вважає, що мораль і обов'язок існують в розумі і не потребують ніякої божественної мети. Навпаки, з моралі виникає мета, що має сама по собі «абсолютну цінність» – особистість кожної окремої людини [8, с. 269].

Моральність, моральний закон і обов'язок у Канта протиставляються чуттєвій природі людини, її схильності до щастя, яке полягає в їх задоволенні. Однак за його словами, при наявності незадоволених потреб у людини може виникнути спокуса порушити обов'язок, з чого автор робить висновок, що «забезпечити собі своє щастя є обов'язок» [там само, с. 234].

Початок власне аксіологічного етапу наукового знання зазвичай пов'язується з роботами одного з основоположників медичної психології Р. Г. Лотца, який ввів поняття «значущість» як критерій істини в пізнанні і, за аналогією, поняття «цінність» як критерій етичного в поведінці, Аксіологічний етап характеризується остаточним поділом понять реальності і цінності як об'єкта бажань і прагнень людини. Так, Лотц окремо визначає місце людини в трьох сферах: дійсності, істинності і цінності [17].

У різкій протилежності до релігійного розуміння цінностей знаходяться погляди Ф. Ніцше, які він сам визначав як «моралістичний натуралізм». Він послідовно піддавав критиці релігійні уявлення про мораль, вважаючи, що вони лежать в основі втрати справжніх вищих цінностей у сучасній культурі, нігілізмі. Моральні цінності Ніцше вважав уявними, аморальними і закликав до їх «переоцінки», звільнення людини від діючих етичних норм. Свою мету він бачив в тому, щоб повернути моральні цінності назад до їх природи, тобто до їх природної «імморальності» [11, с. 127].

Е. Дюркгейм в своїх творах аналізував взаємовплив ціннісно-нормативних систем особистості і суспільства. На його думку, система цінностей суспільства являє собою сукупність ціннісних уявлень окремих індивідів, і, відповідно, «об'єктивна вже завдяки тому, що вона колективна». Дюркгейм вважає, що «шкала цінностей виявляється таким чином вільною від суб'єктивних і мінливих оцінок індивідів» [7, с. 290]. Механізмом, який регулює поведінку людини в

суспільстві, є внутрішнє прийняття нею соціальних цінностей за допомогою зовнішнього примусу: «ми добре відчуваємо, що не є господарями наших оцінок, які ми змушені давати. Нас пов'язує суспільна свідомість» [там само].

У низці робіт прийняття особистістю цінностей суспільства виступає вже як послідовний процес. Так, М. Вебер, який розуміє під «цінностями» установки тієї чи іншої історичної епохи, виділяє дві стадії формування «культурно-історичної індивідуальності». Автором поділяються суб'єктивна оцінка об'єкта і «віднесення до цінності», яке перетворює індивідуальне враження в об'єктивне при співвіднесенні з історичною системою цінностей [5]. У Томаса цінності носять «ситуативний» характер. Центральне місце в його теорії займає поняття «соціальна ситуація», що включає як об'єктивно існуючі соціальні цінності, так і суб'єктивні установки. Формування системи цінностей особистості відбувається при «визначенні ситуації» індивідом за допомогою їх взаємодії і суперництва [13, с. 357]. Т. Парсонс у своїй теорії соціальної дії оперує поняттям «соціальна система», яка в якості підсистем включає, з одного боку, потреби «діяча», а з іншого – цінності соціокультурного середовища. При «орієнтації діяча на ситуацію» відбувається взаємодія та взаємообмін ціннісно-нормативного змісту цих двох підсистем (через узаконення суспільством і внутрішнє прийняття особистістю) [13, с. 367 - 378].

Проблема цінностей особистості і суспільства зайняла важливе місце і в психології. Соціальні аспекти розвитку особистості розглядалися у роботах А. Адлера, Е. Фромма та ін. В індивідуальній психології А. Адлера важливе місце займає концепція «соціального інтересу», що розуміється як почуття спільності, прагнення вступати в соціальні відносини співпраці, як джерело активності особистості. Соціальний інтерес формується в процесі ідентифікації та є «барометром нормальності». Акцент, зроблений на соціальному інтересі як істотному критерієві психічного здоров'я, сприяв появі концепції ціннісних орієнтацій в психотерапії [1, с. 164].

Е. Фромм зауважував, що не можна ігнорувати той факт, що людині властива потреба шукати відповіді на питання про сенс життя і визначати ті норми і цінності, відповідно до яких вона повинна жити. Основу характеру він вбачав у специфічних формах ставлення людини до світу. На думку Е. Фромма [16], людина виявляється пов'язаною зі світом за допомогою процесів асиміляції (здобуваючи і

споживаючи речі) і соціалізації (вступаючи у відносини з іншими людьми). Особливості прояву і співвідношення цих процесів формують той чи інший тип соціального характеру, приналежність до якого і визначає спрямованість особистості на відповідну систему цінностей.

Г.Оллпорт, вважаючи, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства, водночас виділяє також ряд ціннісних орієнтацій, не продиктованих моральними нормами, наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування і т.д. Моральні норми і цінності формуються і підтримуються за допомогою зовнішнього підкріплення. Вони виступають скоріше як засоби, умови досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів у цілі, перетворення зовнішніх цінностей в цінності внутрішні Г. Оллпорт називає «функціональною автономією», що розуміється ним як процес трансформації «категорій знання» в «категорії значущості». «Категорії значущості» виникають при самостійному усвідомленні сенсу отриманих ззовні «категорій знання». Як пише Оллпорт, «цінність, в моєму розумінні, – це якийсь особистісний сенс. Дитина усвідомлює цінність кожного разу, коли сенс має для неї принципову важливість» [12, с. 133].

Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямованості особистості, Б. Ломов використовує поняття «ціннісні орієнтації», що визначаються ним як спрямованість особистості на ті чи інші цінності [10].

Аналіз соціальної опосередкованості особистісних відношень займає важливе місце у вітчизняній психології, оскільки особистість не може розглядатися у відриві від соціального середовища, суспільства. Л. Виготський ввів у психологію поняття «соціальна ситуація розвитку». Розвиток особистості, за Л. Виготським, зумовлений освоєнням індивідом цінностей культури, яке опосередковане процесом спілкування. За його словами, значення і смисли, зароджуючись у відносинах між людьми, зокрема, в прямих соціальних контактах дитини з дорослими, потім за допомогою інтеріоризації «вращуються» в свідомість людини [6]. На думку Б. Ананьева, вихідним моментом індивідуальних характеристик людини як особистості є її статус у суспільстві, так само як і статус спільноти, в якій формувалась дана особистість. На основі соціального статусу особистості формуються системи її соціальних ролей і

ціннісних орієнтацій. Статус, роль і ціннісні орієнтації, за словами Б. Ананьєва, утворюючи первинний клас особистісних властивостей, визначають особливості структури і мотивації поведінки і, у взаємодії з ними, характер і схильності людини [2, с. 210].

Спрямованість особистості на певні цінності (ціннісні орієнтації) формує суспільство. Саме суспільство висуває певну систему цінностей, які людина «чутливо вловлює» в процесі постійного «обстеження кордонів і змісту норм» та формування своїх власних, індивідуально-особистісних еквівалентів. Необхідно підкреслити, що соціально-психологічний підхід до визначення цінностей полягає не в розгляді ціннісної системи суспільства як зовнішньої по відношенню до людини сукупності норм і правил, а в аналізі соціально обумовленого характеру прийняття цінностей особистістю. В даному контексті як основний засіб прийняття особистістю цінностей суспільства може розглядатися поняття «діяльність», що займає ключове місце в теорії О. Леонтьєва. За його словами, реальним базисом особистості людини виступає сукупність суспільних за своєю природою відносин до світу, які реалізуються її діяльністю [9]. Спираючись на концепцію О. Леонтьєва, можна зробити висновок, що будь-яка цінність характеризується двома властивостями – значенням і особистісним змістом. Значення цінності є сукупністю суспільно значущих властивостей, функцій предмету чи ідей, які роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний сенс цінностей визначається самою людиною.

Як пише Д. Узнадзе, людина реагує на дії навколишньої дійсності в більшості випадків «лише після того, як вона поламала їх у своїй свідомості, лише після того, як вона осмислила їх» [15, с. 87-88]. Осмислення, «об'єктивація» явищ зовнішнього світу в процесі індивідуального досвіду, призводить, за словами Д. Узнадзе, до постійного розширення установок людини. Аналогічна роль смислових утворень у формуванні цінностей особистості розкривається в роботах Б. Братуся, А. Асмолова, Д. Леонтьєва та інших вітчизняних авторів. Говорячи про усвідомленість найбільш загальних смислових утворень, Б. Братусь використовує для їх позначення поняття «особистісні цінності» [4, с. 89-90]. У його дослідженнях особистісні цінності розглядаються як складна ієрархічна система, яка займає місце на перетині мотиваційно-потребової сфери особистості і світоглядних структур свідомості,

виконуючи функції регулятора активності людини. Зміст ціннісних моральних орієнтирів суспільства обумовлений особливостями соціальної, економічної, політичної та культурної ситуації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвідку у даного напрямку. У періоди трансформації суспільства важливою проблемою для будь-якої системи освіти є розуміння виховання як процесу, спрямованого на формування особистості відповідно до діючих у суспільстві нормативних моделей. Зміст виховання становлять цінності. Цінності ж визначають мету і завдання виховання. Зміна цінностей призводить до зміни цілей виховання. Сучасна освіта має ціннісний характер. Її ціннісну основу складають норми, вироблені європейською спільнотою впродовж її історичної еволюції. Фундаментальними цінностями сучасних демократичних спільнот є людиноцентризм, толерантність, миролюбство, екологічна безпека, дотримання прав людини, солідарність. Виховання та формування значених цінностей може здійснюватись під впливом різних соціальних інститутів: сім'ї, освітніх закладів, інститутів громадянського суспільства. Тому виховання, як діяльність соціальних інститутів і людини, потребує підвищення виховної ролі освітніх установ, оновлення і осучаснення механізмів безпосередньої взаємодії та діалогу, а також зворотного зв'язку і суспільного контролю за ефективністю формування цінностей у громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Адлер, А., 2011. 'Практика и теория индивидуальной психологии', М.: *Академический проект*, 240 с.
2. Ананьев, Б.Г., 2001. 'О проблемах современного человекознания', Спб.: *Питер*, 260 с.
3. Аристотель, 1984. 'Сочинения: в 4 томах', Т.4, М.: *Мысль*, 830 с.
4. Братусь, Б.С., 1988. 'Аномалии личности', М.: *Мысль*, 301 с.
5. Вебер, М., 1990. 'Избранные произведения', М.: *Прогресс*, 808 с.
6. Выготский, Л.С., 1999. 'Педагогическая психология', М.: *Педагогика-Пресс*, 536 с.
7. Дюркгейм, Э., 1995. 'Социология. Ее предмет, метод, предназначение', М.: *Канон*, 352 с.
8. Кант, И., 1966. 'Сочинения: в 6 томах', М.: *Мысль*, Т.4, Ч.2, 544 с.
9. Леонтьев, А.Н., 2005. 'Деятельность, сознание, личность', М.: *Смысл, Академия*, 352 с.
10. Ломов, Б.Ф., 1984. 'Методологические и теоретические проблемы психологии', М.: *Наука*, 446 с.

11. Ницше, Ф., 2005. 'Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей', М.: *Культурная революция*, 880 с.
12. Оллпорт, Г., 1998. 'Личность в психологии', М.: *КСП+*; СПб.: *Ювента*, 345 с.
13. Осипов, Г.В., 1972. 'Американская социология. Перспективы, проблемы, методы', М.: *Прогресс*, 392 с.
14. Рассел, Б., 2017. 'История западной философии: в 2 т.', М.: *АСТ*, Т.2, 512 с.
15. Узнадзе, Д.Н., 2008. 'Установка у человека. Проблема объективации', *Психология личности в трудах отечественных психологов*, СПб.: *Питер*, С.87-91.
16. Фромм, Э., 2014. 'Душа человека', М.: *АСТ*, 352 с.
17. Яницкий, М.С., 2000. 'Ценностные ориентации личности как динамическая система', Кемерово: *Кузбассвузиздат*, 119 с.

References

1. Adler, A., 2011. 'Praktika i teoriya individual'noj psihologii (The practice and theory of individual psychology)', М.: *Akademicheskij proekt*, 240 s.
2. Anan'ev, B.G., 2001. 'O problemah sovremennogo chelovekoznanija (On the problems of modern human science)', Spb.: *Piter*, 260s.
3. Aristotel', 1984. 'Sochineniya: v 4 t. (Works: in 4 volumes)', Т.4, М.: *Mysl'*, 830 s.
4. Bratus', B.S., 1988. 'Anomalii lichnosti (Anomalies of personality)', М.: *Mysl'*, 301 s.
5. Veber, M., 1990. 'Izbrannye proizvedeniya (Selected works)', М.: *Progress*, 808 s.
6. Vygotskij, L.S., 1999. 'Pedagogicheskaya psihologiya (Pedagogical psychology)', М.: *Pedagogika-Press*, 536 s.
7. Dyurkgejm, E.H., 1995. 'Sociologiya. Ee predmet, metod, prednaznachenie' (Sociology. Its subject, method, purpose)', М.: *Kanon*, 352 s.
8. Kant, I., 1966. 'Sochineniya: v 6T. (Compositions: in 6 volumes)', М.: *Mysl'*, Т.4, СH.2, 544 s.
9. Leont'ev, A.N., 2005. 'Deyatel'nost', soznanie, lichnost' (Activity, consciousness, personality)', М.: *Smysl, Akademiya*, 352 s.
10. Lomov, B.F., 1984. 'Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii (Methodological and theoretical problems of psychology)', М.: *Nauka*, 446 s.
11. Nicshe, F., 2005. 'Volya k vlasti: opyt pereocenki vsekh cennostej (The will to power: the experience of reassessing all values)', М.: *Kul'turnaya revolyuciya*, 880 s.
12. Ollport, G., 1998. 'Lichnost' v psihologii: Per. S angl. (Personality in psychology)', М.: *KSP+*; SPb.: *YUventa*, 345 s.
13. Osipov, G.V., 1972. 'Amerikanskaya sociologiya. Perspektivy, problemy, metody (American sociology. Perspectives, problems, methods)', М.: *Progress*, 392 s.
14. Rassel, B., 2017. 'Istoriya zapadnoj filosofii: v 2 t. (History of Western philosophy: 2 t volumes)', М.: *AST*, Т.2, 512 s.
15. Uzmadze, D.N., 2008. 'Ustanovka u cheloveka. Problema ob'ektivacii (Installation in humans. The problem of objectification)', *Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov*, SPb.: *Piter*, S.87-91.
16. Fromm, E.H., 2014. 'Dusha cheloveka (The soul of man)', М.: *AST*, 352 s.
17. Yanickij, M.S., 2000. 'Cennostnye orientacii lichnosti kak dinamicheskaya sistema (Values of personality as a dynamic system)', Кемерово: *Kuzbassvuzizdat*, 119 s.